

Михайло Басараб

ПРИЧИНИ ЕТНІЧНОГО СЕПАРАТИЗМУ:
АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

***M. Basarab. Reasons of ethnic seperatizm: actuality for Ukrain.** In the publication the author analyses the reasons and suitable circumstances of distribution of ethnic separatizm in modern Ukraine. During comparetive analyse they use analogy with other countries, the problem of separatistical proceses is actual for. The author has reached the conclusion that the reasons for activation of separatists are actually absent. Despite, there is a link of suitable factors that save the risk of ethnic separatizm in the country.*

Кожна сучасна держава є територією проживання, як мінімум, кількох етнічних одиниць. Майже всі держави світу є поліетнічними.

Зрозуміло, що співіснування в межах однієї країни кількох і більше етнічних груп саме по собі створює підстави для потенційних конфліктів.

Українці вважаються автохтонним та основним населенням держави, що чисельно переважає усі етнічні меншини. Водночас, часті зміни ареалу розселення українців, численні розподіли територій сучасної України у минулому між іншими державами призводять до претензій на певні українські території з боку інших країн. Ситуація ускладнюється тим, що на територіях, на які подекуди претендують сусідні держави, проживають представники народів, що є основним населенням країн. Так, наприклад, російські політики висувують претензії на території Криму, де значна частина населення вважає себе етнічними росіянами. Румунські радикальні політики, а інколи і офіційні кола, заявляють про необхідність повернення собі і Молдові деяких південних територій Північної Буковини, де здебільшого проживають етнічні румуни.

Збіг певних територіальних претензій на території України та проживання на цих теренах етнічних меншин посилює небезпеку сепаратизму. Таким чином, можна констатувати, що в Україні сформовані об'єктивні історичні обставини для зародження етнічного сепаратизму.

Україна внаслідок динамічного розвитку тривалих суспільно-політичних та інституційних перетворень, а також через своє геополітичне розташування стала невід'ємною складовою світового міграційного трафіку. В Україні проживають представники кількох десятків національностей з тривалою осілістю. Окрім того, неоміграційні тенденції призводять до поглиблення етнічного розмаїття України. За даними Державного комітету у справах національностей та релігій станом на серпень 2007 року Україна знаходилася на четвертому місці серед світових держав, де проживають мігранти. Їхня чисельність за офіційними підрахунками на той час сягали 4 млн осіб¹. Це зумовлюватиме додаткові дезінтеграційні тенденції в Україні, сприятиме ще більшій етнічній та інституційній розрізненості українського суспільства, що може призвести до виникнення нових передумов для етносепаратистських настроїв у майбутньому.

Метою публікації є аналіз актуальності причин та сприятливих обставин для етнічного сепаратизму в сучасній Україні.

Основним завданням публікації є порівняльний аналіз причин та сприятливих чинників сепаратизму у світі та Україні.

Тематику етнічного сепаратизму в сучасних українських умовах досліджує низка соціологічних центрів. Зокрема відомо, що Центр Разумкова періодично проводить опитування мешканців Криму щодо сепаратистських настроїв. Останнім часом аналіз кримського се-

паратизму здійснювався у дослідженнях Олексія Ляшенка «Косово. Україна. Сепаратизм. Частина 1. Етноісторичний аспект», Борис Бабін «Права етнічних груп в Україні — проблеми і перспективи», Катерина Забродоцька «Сепаратизм в Україні знаходить підтримку в сусідніх країнах», Олександр Палій «Навіщо Москві привид русинського сепаратизму», Іван Гвань ««Русинський» сепаратизм: «радикали» проти «поміркованих»». У всіх перелічених публікаціях, як і в інших дослідженнях про сепаратизм в Україні, здебільшого йдеться про описання проблеми, її нових проявів, наводяться нові факти сепаратистських дій. Водночас, проблема етнічного сепаратизму в Україні потребує детального аналізу причин та сприятливих чинників. Лише дослідивши їх, можна більш адекватно оцінювати ризики подальшого поглиблення етнічного сепаратизму в Україні.

На території нашої держави умовно можна виділити два регіони, найбільш небезпечні сьогодні в сепаратистському контексті. У Криму та Закарпатській області відбуваються перманентні акції, що демонструють прагнення до самовизначення певної частини місцевого населення. Крим є потенційно найбільш конфліктогенним регіоном у цьому розрізі, оскільки компактне проживання на цій території двох етнічних меншин: росіян та кримських татар, робить можливим конфлікт не тільки між меншинами та основним населенням держави, а й між самими меншинами. Суттєву роль у стимулюванні сепаратистських дій російської меншини у Криму відіграє активна політика Росії на півострові.

На сьогодні за даними Центру Разумкова «частина жителів півострова, які демонструють сепаратистські настрої, становить 32,4%. Проте це неагресивний сепаратизм. Людей, готових боротися за вихід Криму зі складу України, лише 10,6%. Хоча це, звичайно, немало»².

У Закарпатті переростання поодиноких проявів сепаратистських настроїв серед місцевого населення в якісно нові організаційні форми (широкий та системний громадський рух) на сьогодні видається значно менш ймовірним, аніж у Криму. Підтвердженням цьому є відносно низький рівень самоідентифікації закарпатських українців як окремого народу, що має претендувати на самовизначення. Визначним рушійним чинником русинського руху є активність русинської інтелігенції.

Для виникнення та успішного поширення сепаратистських настроїв у будь-якій країні необхідною є наявність і збіг об'єктивних історичних обставин, причин та сприятливих чинників.

Найтиповішою причиною виникнення етнічного сепартизму, як показує світовий історичний досвід, є різноманітного роду дискримінація,

що виявляється в різних формах: політичній, економічній, екологічній, культурно-лінгвістичній, релігійно-конфесійній тощо.

Одним з найбільш яскравих прикладів політичної дискримінації в сучасному світі є курдська проблема Туреччини. Там держава взагалі не визнає існування такого народу, як курди. Курди розцінюються як складова турецького народу, що проживають у гірській місцевості Туреччини. Щодо вітчизняних етнічних меншин, то українська держава визнає поліетнічний склад української нації. До того ж, не виникало проблем з визнанням жодної етнічної меншини. Єдиним винятком можна вважати закарпатських русинів, які претендують на визнання своєї етнічної окремішності від українського етносу. Преамбула Закону України «Про національні меншини в Україні» гласить: «Верховна Рада України, виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України, дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток»³. Беручи до уваги преамбулу одного з основних законів України, що регламентують права та обов'язки етноменшин, можна твердити, що держава визнає існування етнічних меншин на своїй території та гарантує забезпечення їм усіх прав, передбачених міжнародним правом.

Проявом політичної дискримінації буває і відсутність механізмів самоврядування для меншини. У цьому відношенні в Криму також забезпечені права меншин.

Політичні права всіх етнічних меншин України також до певної міри захищає пропорційна виборча система. Через вибори за пропорційною системою партії етнічних меншини можуть залучати голоси виборців у різних регіонах держави, навіть якщо не проживають компактно. Мажоритарна система виборів на давала б такої можливості.

В Україні є і достатня нормативна база, що регламентує статус та права етнічних меншин, відносини між ними та основним населенням і державою.

Неодноразово у світовій практиці дискримінаційні економічні чинники ставали причиною незадоволення етнічних меншин і призводили до сепаратистської діяльності. Наприклад, дослідники пишуть, що «80% корисних копалин Китаю зосереджені в його автономних районах: Сінцзяні та Внутрішній Монголії»⁴. Населення цих регіонів постійно намагається вдаватися до сепаратистських дій, щоб здобути право на самовизначення.

Автономну республіку Крим та Закарпаття не можна назвати регіонами-донорами інших територій України. Водночас, у Закарпатській області нині спостерігається масове знищення природних ресурсів. У першу чергу йдеться про масову вирубку деревини, що призводить до системних змін в екосистемі регіону та частих стихійних лих на цьому ґрунті. Однак ці незаконно знищені природні ресурси краю в основному не йдуть на потребу інших регіонів України, а до країн Європи. Це знижує ймовірність звинувачень у свідомому природному виснаженні Закарпаття Україною. Разом з тим, стрімке спустошення карпатських лісових фондів може призвести до зростання загального суспільного невдоволення в області. Цілком реально, що об'єктом гніву місцевих мешканців можуть стати не підприємницькі кола, які займаються вирубкою і реалізацією деревини, а урядові кола України, що не вдаються до запобіжних дій. Згодом ці невдоволення можуть набирати масового характеру в Закарпатті та цілком ймовірно переростатимуть у сепаратистські настрої. Гіпотетично в Закарпатті та Криму також можливе зростання незгоди з надмірною експлуатацією рекреаційних зон цих регіонів.

Невдоволення безконтрольним використанням природних ресурсів цих областей може стати потенційною причиною для підігрівання сепаратистських настроїв на ґрунті вже **екологічної дискримінації**.

Традиційним економічним донором в Україні вважається ще один регіон, де питома вага етнічних росіян є високою — це промислові області південно-східних територій України. Окрім спонтанних подій 2004 року та декларації про створення Південно-Східної Української автономної республіки, в регіоні якщо і спостерігалися сепаратистські настрої, то мали швидше економічний і політичний підтекст, а не етнічний. Генератором спонтанних сепаратистських виступів були представники політичної еліти, яких не влаштовували ситуативні результати виборів Президента України у 2004 році.

Нерідко дискримінація має культурно-лінгвістичний характер. Класичними прикладами культурно-лінгвістичної дискримінації можна вважати утискання мовних прав українців, які проживали на території Польщі, Російської імперії, а потім і Радянського Союзу.

У сучасній Україні спостерігаємо суперечливі твердження відносно цієї проблеми. Нині спостерігається процес, коли основне населення — етнічні українці, намагаються вирівняти баланс, порушений на користь російської культури. Це розцінюється російською меншиною як насильницька українізація і трактується як культурно-лінгвістична дискримінація. З іншого боку, збереження існуючого мовно-культурного балансу свідчитиме про утискання мови та культури

не меншин, а автохтонного населення — українців. На території компактного проживання етнічні росіяни мають можливість навчати своїх дітей у російських школах. У всіх регіонах, де є численні поселення росіян, у школах обов'язково викладається російська мова. Зо офіційною статистикою Головної служби з питань гуманітарного розвитку Секретаріату Президента України станом на серпень 2009 року в Україні працює майже 1200 шкіл з російською мовою навчання, у них навчається близького 1 млн учнів⁵. Значна частина тиражних загальноукраїнських друкованих ЗМІ — російськомовні, провідні московські видання безперешкодно розповсюджуються в Україні. На загальнодержавних телеканалах значна частина ефірного часу мовиться російською. Більшість FM-радіостанцій у державі теж значною мірою російськомовні. Такого задоволення інформаційних та освітніх потреб, як у росіян, немає у жодної етнічної меншини України. Тому аргументовано говорити про мовно-культурні дискримінаційні заходи стосовно цієї етнічної меншини безпідставно. Комунікаційне домінування російської культури в державі може шкодити не лише розвитку української культури, а й розвитку культур інших етнічних меншин, наприклад, татарської у Криму.

Культурна дискримінація часто виявляється у релігійно-конфесійному аспекті і реалізується через заборону права вільного віросповідання для етноменшин. Такі обмеження можуть проявлятися через цілеспрямоване скорочення парафій релігійних конфесій етноменшин. Українська православна церква (УПЦ), яка визнає духовне верховенство Московського патріархату, а отже, фактично є місцевим представництвом Російської православної церкви, має більше парафій, ніж Українська греко-католицька церква (УГКЦ) та Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ (КП)). За даними Державного комітету у справах національностей та релігій⁶, оприлюднених у 2008 році, УПЦ налічує більше 11334 парафій, УПЦ (КП) більше 4000 парафій та УГКЦ близько 3700 парафій. Кримські татари теж мають можливість вільного віросповідання і не відчувають спротиву з боку центральної влади щодо поширення власної релігії. У Закарпатті місцеві мешканці переважно відвідують храми найбільшої української конфесії: Української православної церкви (Московський патріархат).

Примарність реальних перспектив створення єдиної помісної церкви в Україні ще більше унеможливує релігійно-конфесійну дискримінацію щодо етнічних меншин.

Завдяки тому, що в сучасній Україні немає тривалих та системних протистоянь на етнічному ґрунті, можна говорити про відсутність або

ж незначний рівень дискримінаційних діянь з боку основного етносу та держави. Російська меншина та виразники їхніх інтересів найактивніше звинувачують українську владу у дискримінації їхніх прав. Кримські татари та закарпатські русини швидше висловлюються не проти факту дискримінації, а за бажання зберегти свою самобутність в існуючій державі. У пресі неодноразово згадувалося про існування радикальних кримськотатарських громадських утворень, здебільшого ісламістського характеру, які провадять агресивну політику щодо самоідентифікації серед місцевих татар. Зокрема, йдеться про транснаціональну ісламістську організацію Хізб ут-Тахрір.

В Україні не спостерігається державної політики, спрямованої на **насильницьку асиміляцію** етнічних меншин. Виходячи з цього, насильницька асиміляція, як причина етнічного сепаратизму, не є актуальною для України. Державою ратифіковано основні міжнародні правові акти з захисту прав етнічних меншин.

Слід окремо розглянути ще одну потенційно можливу для України причину актуалізації сепаратистських настроїв. Особливо це стосується Криму. Ідеться про **нарощення конфліктності між двома етнічними меншинами на півострові: росіянами і татарами**. Утискання прав одних іншими на фоні бездіяльності держави може спонукати слабшу сторону до боротьби за відокремлення, як єдиний спосіб самозахисту.

Крім причин, які можуть призвести до виникнення етнічного сепаратизму, варто проаналізувати і відповідні чинники, що можуть сприяти поширенню етнічного сепаратизму.

Наявність активних еліт у середовищі етнічних меншин у деяких регіонах України може бути передумовою для сепаратизму. І російська, і русинська, і татарська меншини мають інституціолізовані громадсько-політичні утворення, діяльність яких поширюється далеко за межі України. Впливові регіональні керівники неодноразово заявляли про необхідність децентралізації системи державного управління. Наявність самодостатніх та потужних регіональних еліт слід розглядати як один зі сприятливих чинників зародження та підживлення етнічного сепаратизму. Підтвердженням такої небезпеки в Україні є те, що відцентрові наміри зазвичай демонструють промислові та політичні еліти регіонів, де висока чисельність представників російської меншини. Ідеться про промислові регіони Південного Сходу України.

Одним зі сприятливих чинників можна вважати акцентований **етноцентризм у середовищі меншин**. Абсолютній більшості етнічних меншин в Україні не характерний агресивний етноцентризм. Винятком може бути лише інтегрована та стратифікована меншина

кримських татар, однак на сьогодні публічні представники народу загалом схвалюють політику центральної влади України. Етноцентризм властивий і неоімігрантам в Україні через те, що вони сприймають територію держави виключно як транзитну.

Додатковими сприятливими факторами для розвитку сепаратистських настроїв є **тривалість проживання, компактність і значна чисельна перевага національної меншини в районі її розселення** над основним народом держави. Автономна республіка Крим є територією компактного проживання і етнічних росіян (59% від всього населення Криму)⁷, і кримських татар — 12%. Це можна розцінювати як сприятливу передумову для етнічного сепаратизму в цьому регіоні. В Закарпатті за статистичними даними самоідентифікованих русинів налічується не більше 1%. Такі цифри було отримано за даними останнього перепису населення України у 2001 р.⁸. Проте географія їхнього проживання теж компактна, а щодо тривалості, то русини вважають себе автохтонами на цій території. Як і у кримських татар, так і у русинів несприятливим є лише кількісний фактор.

Географічні особливості території проживання етнічних меншин часто сприяють поширенню сепаратистського руху, наприклад, гірська місцевість, в якій проживають турецькі курди, або острів Корсика, де тривалий час діє рух сепаратистів за відокремлення від Франції.

У двох українських випадках, кримському та закарпатському, географічні особливості регіону теж можна розцінювати як сприятливі для сепаратизму. Окрім того, сусідство Криму з Росією та Туреччиною, а Закарпаття з країнами, в яких заохочується русинство (зокрема, Словаччина), відіграє важливу комунікаційну роль для етноменшин. Це привід для ще одного сприятливого чинника — **матеріальної та моральної підтримки сепаратистів з боку інших держав**. Приміром, російська влада активно пропагує надання російського громадянства мешканцям Криму, а Словаччина офіційно визнала русинів як окремий народ. Загалом, русини визнані окремим народом у 22 країнах світу⁹. Уряд Туреччини виділяє кошти на безкоштовну освіту кримських татар у турецьких вузах.

Нестабільність економічного та політичного становища в країні — ще один сприятливий чинник для зародження і поширення етнічного сепаратизму. Політична напруженість та економічні негаразди в сучасній Україні також можуть стимулювати сепаратистів до боротьби за незалежність.

Порівняльний аналіз причин виникнення етнічного сепаратизму у світі та Україні демонструє, що у державі практично відсутні типові причини для зародження сепаратистських рухів. Об'єктивно

сьогодні існують гіпотетичні підстави лише для певних звинувачень у екологічній дискримінації передусім Закарпаття та частково Криму. Головним звинуваченням на адресу держави може бути бездіяльність влади, наприклад, щодо тотального знищення лісових масивів у Закарпатті та незаконного розподілу земель у Криму. Крім цього, існує ймовірність ще однієї причини активізації сепаратистів на півострові — наростання конфлікту між етнічними росіянами і татарами.

До того ж, етнічні меншини, які періодично заявляють про бажання самовизначатися, мають цілу низку сприятливих чинників для поширення сепаратистських настроїв у своєму середовищі. Цьому ж сприяють і історичні обставини становлення держави Україна.

За наявних сприятливих обставин поширення етнічного сепаратизму та його активне розгортання на території України стримує відсутність агресивних дій держави щодо етнічних меншин.

Подальше дослідження проблематики має фокусуватися на детальнішому вивченні гіпотетичних причин та сприятливих чинників для ризику зростання сепаратистських настроїв в українському суспільстві.

---

¹ Інформація про стан міграційної ситуації в Україні / Державний комітет України у справах національностей та релігій. — 2009. [Електронний ресурс] // Режим доступу http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=48867&cat_id=4792.

² Проблему кримського сепаратизму можна розв'язати економічними важелями / Центр Разумкова. — 2009. — [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1278

³ Закон України «Про національні меншини»: станом на 5 жовтня 2009 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12>

⁴ Безп'ятчук Ж. Ілюзорний моноліт // Український тиждень. — 2009. — № 29 (90). — С. 30.

⁵ В Україні діє більше тисячі шкіл з російською мовою навчання, в Росії з українською — 0 // Newsru.ua. — 2009. — [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/12aug2009/0.html>

⁶ Інформаційний звіт Державного комітету у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин в Україні» / Державний комітет у справах національностей та релігій. — 2007. — [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50254&cat_id=47898

⁷ Про кількість та склад населення Автономної Республіки Крим за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет

статистики України. — [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/crimea/>

⁸ Закарпатські русини розділилися на русинів-державників та русинів-автономістів // [Ua-reporter.com](http://ua-reporter.com). — 2008. — [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ua-reporter.com/novosti/25903>

⁹ Русини створили тимчасовий уряд // УНІАН. — 2008. — [Електронний ресурс] // — Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/188960>